

Секцыя 2

АСПЕКТЫ МОЎНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ (семантыка, словаўтварэнне, граматыка, прагматыка, мова мастацкай літаратуры)

Святлана Богуш (Мінск, Беларусь)

МОЎНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ СЛУЖБОВЫХ ДАКУМЕНТАЎ Я. КУПАЛЫ

Наданне беларускай мове дзяржаўнага статусу ў 1918 годзе паспрыяла яе вяртанню ў сферы афіцыйных зносінаў, у тым ліку і ў сферу справаводства. Можна меркаваць, што менавіта з гэтага часу пад уплывам практычных патрэб пачала выпрацоўвацца сістэма моўных сродкаў афіцыйна-справаводчага стылю новай беларускай літаратурнай мовы. На пачатковым этапе гэты працэс адбываўся стыхійна, бо нягледзячы на тое, што першыя спецыяльныя дапаможнікі па справаводстве на беларускай мове з’явіліся толькі ў 1926 годзе [3; 4; 5], фактычна дакументы пачалі афармляцца па-беларуску на некалькі гадоў раней. Выключную цікавасць пры вывучэнні спецыфікі афіцыйна-справаводчага стылю беларускай мовы 1920-х гадоў уяўляюць службовыя дакументы Янкі Купалы – народнага паэта, чыю ролю ў станаўленні беларускай літаратурнай мовы пераацаніць надзвычай складана. Службовыя дакументы Я. Купалы, прадстаўленыя ў поўным зборы твораў паэта (у першай і другой кнігах 9 тома), да апошняга часу заставаліся па-за ўвагай лінгвістаў, моўны матэрыял дакументнай спадчыны паэта не быў даследаваны і не ўвайшоў у слоўнік мовы Я. Купалы, а таму акрэсленая праблема і сёння з’яўляецца вельмі актуальнай.

Моўным матэрыялам для нашага даследавання паслужылі дакументы Я. Купалы, створаныя на беларускай мове. Да іх належаць **заявы** ў Беларускае Нацыянальнае Камітэт (ад 20 кастрычніка 1919 года; 5 студзеня, 19 красавіка, 22 красавіка, 9 мая, 14 чэрвеня, 22 чэрвеня, 28 чэрвеня 1920 года); у аддзел прэсы (1920 года); у Беларускае аддзел наркамасветы (ад 4 кастрычніка 1921 года); у Інбелкульт (1925 года); **анкета** дэлегата VII Усебеларускага з’езда Саветаў (1925 года); анкета кандыдата ў члены ЦВК БССР (1927 года); **пратакол** аб перадачы

“Беларускай хаткі” на ўладанне Беларускаму Нацыянальнаму Камітэту (1919 года); пратакол пасяджэння правапісна-тэрміналагічнай камісіі Інбелкульты (1925 года); **спіс** кніг бібліятэкі пры “Беларускай хатцы” (1919 года); **службовы ліст** старшыні Рады Народных міністраў БНР (1919); **запіс на рахунку** Я. Драздовіча (1920 года); **хадайніцтва** на заяве Н. Панамаровай (1920 года); **9 распісак** 1919–1920 гадоў; **2 каштарысы** часопіса “Беларускае жыццё” (1920 года), а таксама некалькі **ведамасцей і рахункаў**. Агульная колькасць такіх дакументаў – 42. З прыведзнага пераліку бачна, што самыя раннія дакументы, напісаныя на беларускай мове, датуюцца 1919 годам, а найбольш позні з іх пазначаны 1927 годам. Усе афіцыйныя паперы Я. Купалы 30-х гадоў былі створаны па-руску. Гэта сведчыць пра тое, што ў сферы справаводства беларуская мова найбольш актыўна выкарыстоўвалася ў перыяд з 1918 года да канца 1920-х гадоў, інакш кажучы, да таго часу, калі была канчаткова згорнута палітыка беларусізацыі. Аналіз тэкстаў пералічаных вышэй дакументаў дазваляе выявіць у іх некаторыя моўныя асаблівасці, якія і складалі спецыфіку афіцыйна-справаводчага стылю беларускай мовы ў акрэслены перыяд.

Агульная характарыстыка стылю службовых дакументаў Я. Купалы. У 20-я гады ХХ ст. адбыліся пэўныя змены ў справаводчай сістэме Расіі і, адпаведна, іншых савецкіх рэспублік, што адбілася і на сістэме моўных сродкаў афіцыйна-справаводчага стылю. Супастаўленне дакументаў Я. Купалы, створаных да 1920 года, з больш познімі дакументамі дазваляе прасачыць некаторыя агульныя змены ў стылістычнай афарбоўцы афіцыйных папер савецкага перыяду. У прыватнасці, для ранніх дакументаў Я. Купалы, аформленых на рускай мове, характэрна частае ўжыванне этыкетных формул і ветлівых зваротаў з ацэначнай і экспрэсіўнай лексікай (такія выразы, як “*покорнейше прошу*” [1, 493], “*имею честь покорнейше просить*” [1, 494], “*имею честь сообщить*” [1, 497], “*милостивый государь*” [1, 533] і некаторыя іншыя). Падобныя этыкетныя формулы сустракаюцца і ў асобных дакументах, створаных на беларускай мове, напрыклад: “*Гэтым маю гонар прасіць*” [1, 505], “*Яго Міласці пану Старшыні Рады Народных Міністраў*” [1, 523], “*Яго Міласці Івану Іванавічу Луцкевічу*” [1, 533]. Зрэдку сустракаецца ў гэтых дакументах і ацэначная лексіка: “*Вельмі прашу Паважаны Камітэт*” [1, 502], “*грошы пільна патрэбны*” [1, 505], “*звяртаецца да пана з ласкавай просьбай*” [1, 523], “*мы цвёрда спадзяемся*” [1, 523]. Сярод усіх дакументаў паэта асобнае месца займае службовы ліст, адрасаваны старшыні Рады народных міністраў БНР, які датуецца 6 лістапада 1919 года. Гэты ліст вылучаецца з шэрагу іншых афіцыйных папер

эмацыянальнасцю, наяўнасцю этыкетных формул, спалучэннем у тэксце дакумента канцылярскіх устойлівых выразаў і некаторых прыёмаў публіцыстычнага стылю. У прыватнасці, у лісце знаходзім наступныя выказванні: *“Нацыя не можа жыць без газеты, а тым больш адбудаваць незалежнасці Беларусі не можа абысціся без штодзённай газеты. Гэта зразумела для кожнага, і мы цвёрда спадзяёмся, што вы, Пане Міністру, паставіце сабе за абавязак падтрымаць нашу газету... Калі мы на днях не атрымаем грошай, то газета прымушана будзе зачыніцца...”* [1, 523]. Такая сінкрэтычнасць моўных сродкаў розных стыляў тлумачыцца, з аднаго боку, асноўнай мэтай ліста – перакананне адрасата, уздзеянне на яго, што і вымагае эмацыянальнасці выказванняў, з другога боку – сам жанр службовага ліста не мае строга фіксаванай формы, як некаторыя іншыя дакументы, што і дазваляе ўжываць у гэтым тэксце моўныя сродкі некалькіх стыляў.

Дакументы Я. Купалы, створаныя ў перыяд існавання БССР, адрозніваюцца больш прастай арганізацыяй тэкстаў, адсутнасцю эмацыянальнасці і пералічаных вышэй этыкетных формул. Звароты “яго міласць”, “пан” замяняліся зваротамі “таварыш” і “грамадзянін”. Аднак нягледзячы на гэтыя адрозненні, разрыву ў традыцыі афармлення дакументаў усё ж такі не было, і дакументы Я. Купалы характарызуюцца агульным наборам лексічных і граматычных моўных сродкаў.

Асаблівасці лексікі. Адною з найбольш характэрных рыс афіцыйна-справаводчага стылю з’яўляецца ўжыванне ўстойлівых словазлучэнняў, клішыраваных выразаў і канструкцый. Такія стандартныя выразы (часам у навуковай літаратуры іх называюць канцылярызмамі) выступаюць як стылістычныя маркёры і надаюць тэкстам асаблівае афіцыйнае гучанне. У дакументах Я. Купалы такія выразы ўжываліся даволі шырока: *перайсці пад загад* [1, 501], *асноўваючыся на вышэй сказаным* [1, 501], *знайсці магчымым* [1, 502], *пры гэтым звяртаю ўвагу, што...* [1, 504], *далучаючы пры гэтым* [1, 504], *прымаючы пад увагу* [1, 524]; *распіску... пры гэтым злучаю* [1, 502], *прыняць крокі проці такіх перашкоджанняў у справе беларускага друку* [1, 505], *аддаецца на ўладанне* [1, 511], *паставіць за абавязак* [1, 523] і іншыя. Большасць гэтых выразаў замацавалася ў справаводчай традыцыі і выкарыстоўваецца ў сучаснай беларускай мове.

Аналіз лексічнага складу службовых дакументаў Я. Купалы паказвае, што ўжо ў 1920-я гады ў беларускай мове была дастаткова добра распрацавана справаводчая тэрміналогія. У прыватнасці, ужываліся такія назвы дакументаў, як *умова, заява, распіска, авансавы рахунак, пастанова, пратакол, паквітаванне, ведамасць*; выкарыстоўваліся і іншыя справаводчыя тэрміны: *апраўдаўчыя*

дакументы, сябры камісіі, маетнасць, уласнасць, гатоўка (наяўныя грошы), пенсія (у значэнні ‘заробная плата’), субсыдыя, дзелавод, расход, прыход. Разам з тым можна сцвярджаць, што адзіныя лексічныя нормы на той час яшчэ не склаліся, пра гэта сведчыць наяўнасць варыянтаў сярод некаторых тэрмінаў, напрыклад, *выдаткі* [1, 503] і *расходы* [1, 504], *смета* [2, 32] і *каштарыс* [2, 33].

Паказальна і тое, што ў розных дакументах на беларускай мове Я. Купала выкарыстаў як афіцыйную форму свайго імя – Іван Луцэвіч, так і гутарковы варыянт – Янка Луцэвіч.

Асаблівасці марфалогіі. Сярод марфалагічных асаблівасцей аналізаваных тэкстаў у першую чаргу звяртае на сябе ўвагу шырокае выкарыстанне аддзеяслоўных назоўнікаў (*заведыванне, расходаванне, надрукаванне* і падобных), пашыранасць устойлівых канструкцый з адыменнымі прыназоўнікамі (*выплаціць належную пенсію ў суме* [1, 501], *у справах Радашкоўскай Кааператывы* [1, 502] і іншыя), а таксама частае ўжыванне дзеепрыметнікаў тыпу *названы, пайменаваны, ніжэйпадпісаны, у зазначаным памеры, абазначаныя ў пратаколе* і падобных. У разгледжаным вышэй службовым лісце да старшыні Рады народных міністраў БНР ужываецца назоўнік у форме клічнага склону (*Пане Міністру*), аднак такое ўжыванне зафіксавана толькі адзін раз, што не дазваляе казаць пра пашыранасць такіх формаў у тэкстах дакументаў.

Асаблівасці сінтаксісу. Да ліку сінтаксічных асаблівасцей службовых дакументаў Я. Купалы можна аднесці распаўсюджанасць у іх словазлучэнняў-клішэ – стандартных сінтаксічных канструкцый, якія ўзнаўляюцца ў розных дакументах і дапаўняюцца толькі зменнай інфармацыяй, напрыклад: “*выдаю распіску ў тым, што...*” [1, 527–528], “*правільнасць выдатку пасвядчаю*” [1, 527–528], *Згодна з маёй заявай...* [1, 528] і падобныя.

Звяртае на сябе ўвагу таксама своеасаблівая арганізацыя некаторых сказаў: у дакументах распаўсюджаны канструкцыі, у якіх суб’ект дзеяння або выражаецца назоўнікам (асабовым займеннікам) у форме творнага склону, або адсутнічае, аб’ект дзеяння – назоўнікам у форме назоўнага склону (або колькасна-іменным словазлучэннем), а ў складзе прэдэката ўжываецца дзеепрыметнік залежнага стану, напрыклад: “*У часе майго заведывання бібліятэкай ... мною было здадзена ў пераплёт ... пэўны лік кніг*” [1, 502]; “*Усе гэтыя грошы... поўнасю здадзены... п. Кудзелька*” [1, 511]. Такім чынам дасягаецца адна з асноўных характарыстык афіцыйна-справаводчага стылю – безасабовасць выказванняў. Такія канструкцыі шырока ўжываюцца і ў сучасных афіцыйных паперах.

У разгледжаных дакументах можна адзначыць таксама словазлучэнні, якія з сучаснага пункту гледжання маглі б трактавацца як элементы гутарковага стылю, аднак з улікам тагачаснай тэндэнцыі да збліжэння літаратурнай і “народнай” мовы можна меркаваць, што такія рысы былі дапушчальнымі ў мове дакументаў: “*Часць гэтых кніг Баран вярнуў з пераплёту пры бальшавіках...*” [1, 502]; “*Калі мы на днях не атрымаем грошай...*” [1, 523].

Такім чынам, аналіз службовых дакументаў Я. Купалы паказаў, што ўжо ў 1920-я гады ў беларускай мове існавала даволі распрацаваная сістэма моўных сродкаў афіцыйна-справаводчага стылю. Нягледзячы на тое, што на той час яшчэ не былі распрацаваны адзіныя лексічныя, граматычныя і стылістычныя нормы літаратурнай мовы, у тэкстах дакументаў народнага паэта выразна акрэсліліся асноўныя рысы функцыянальнай разнавіднасці мовы, якая выкарыстоўваецца ў сферы прававодства.

Літаратура:

1. Купала Я. Поўны збор твораў. У 9 т. Т. 9. Кн. 1. Пераклады; Эпістальярная спадчына; Дарчыя надпісы; “Расейска-беларускі слоўнік”; Калектыўнае; Службовыя і асабістыя дакументы; Дадатак. — Мн., 2003.
2. Купала Я. Поўны збор твораў. У 9 т. Т. 9. Кн. 2. Дапаўненні да папярэдніх тамоў; Летапіс жыцця і творчасці; Дадатак. — Мн., 2003.
3. Падручнік прававодства раённых выканаўчых камітэтаў. Выпуск першы. Агульнае прававодства і спецыяльныя прававодства: адміністрацыйнае і паштовае. — Мн., 1926.
4. Падручнік прававодства сельскіх і месчачковых саветаў. Выпуск першы. Агульнае прававодства і спецыяльныя прававодства: адміністрацыйнае, паштовае. — Мн., 1926.
5. Серада С. Дзелавод. Узоры афіцыйных папер. Слоўнік тэхнічна-канцылярскіх выразаў і іншыя, патрэбныя ў дзелаводстве веды. — Мн., 1926.